

Kamilo dr Firinger

ROBNI PROMET NA OSJEČKIM GODIŠNJIM SAJMOVIMA 1840. GODINE

Privredni razvoj u svijetu, ali i u Podunavlju, prisilio je staleže i redove okupljene u zajedničkom Ugarsko-hrvatskom saboru u Budimpešti da uz postojeće kazneno i građansko zakonodavstvo i u Ugarskoj i Hrvatskoj uvedu mjenično-trgovačko zakonodavstvo i predlože caru na sankciju nacrt posebnog mjeničnog zakona. Za sjedišta mjeničnih sudova određeni su Pešta, Požun, Šopron, Košice, Debrecin i Temišvar u Ugarskoj, a Karlovac u Hrvatskoj. Neće biti slučajno da je mimoidein glavni grad Hrvatske Zagreb, budući da se na isti način nije postupalo i s glavnim gradom Ugarske — Budimpeštom, jer ako se namjeravalo provesti decentralizaciju, njena provedba imala je biti dosljedna.

Za Slavoniju, a posebno Osijek, predložena sudska mreža bila je štetna. Ne samo što nisu bila uzeta u obzir povijesna državnopravna prava kraljevine Slavonije, kojima su neki pripisivali značajnu vrijednost, već se potpuno mimoišlo gospodarsko značenje Osijeka. Smješten na ključnom položaju pred utokom Drave u Dunav, Osijek je u svojoj prošlosti uvijek imao znatno prometno i trgovačko značenje. Toga su bili svjesni i Turci, za svoje stošezdesetogodišnje vladavine nisu bez razloga ovdje održavali čuvene svoje panađure — godišnje sajmove, na kojima su se skupljali trgovci i roba, od Indije do Francuske. Vašari su trajali po mjesec dana i tvorili čitav sajamski grad šatora i baraka pred gradskim podgrađem. Ako smijemo vjerovati tadašnjem znamenitom suvremeniku, turskom putniku i ljetopiscu Evliji Čelebiji, na ove sajmove »dođe preko stotinu tisuća trgovaca robom iz Turske, Arabije, Perzije i ostalih krajeva svijeta«, gdje ih čuva tri tisuće vojnika požeškog paše¹.

Austrija je nastojala nastaviti te uspjele turske gospodarstvene pothvate. Uz redovite tjedne robne i stočne sajmove, ona uvodi još i četiri godišnja osječka sajma (Fabijanski, Jurjevski, Ilinjski i Lučinski), od kojih su neki trajali do četrnaest dana i okupljali prodavaoce i kupce iz čitavog bližeg Podunavlja. Osječki gradski sudac (načelnik) Alojzije Schmidt izdao je stoga 15. ožujka 1840. godine pod brojem Reg 792 (N^o797) pismeni nalog gradskim senatorima Pavlu Ježeviću i Vasiliju Nikoliću da kao komesari osječkih trgovačkih udruženja, rimokatoličkog i pravoslavnog, rasprave ovaj važni predmet, ne samo s obzirom na znatnu trgovačku vezu grada s osječkim godišnjim sajmovima, koji okupljaju i susjedne županije i graničarske pukovnije, nego i s obzirom na korist čitavog kraljevstva. Imali su, dakle, zadaću da sazavši oba udruženja uoče trgovačku vezu grada i pronađu razloge za osnivanje mjeničnog suda u Osijeku, te da radi daljnjeg postupka što hitnije dostave svoj izvještaj.

Gradski senatori već 29. ožujka 1840. godine predaju priloge svojih trgovačkih udruženja bez kakvog svog obrazloženja. Međutim, u gradskim spisima postoji samo prijepis starog 1698. godine osnovanog »Privilegiranog rimokatoličkog trgovačkog staleža« (»Privilegiierter Römisch Catholischer Handelstand« tj. »Contubernium Romano Catholicorum Mercatorum«)², dok pravoslavne »Čestne Kompanie tergovačkog bratstva« (»Handlungs Bruderschaft«, »Contubernium Mercatorum Graeci ritus non unitorum«), čija su pravila potvrđena 13. V 1760.³, nisu među spisima.

U ime Rimokatoličkog trgovačkog staleža potpisao je njegov vrhovni nadstojnik I. J. Medić njemački prikaz o trgovačkim odnosima Osijeka, koji u prijevodu glasi:

»RAZLOZI, KOJI NAVODE RIMOKATOLIČKI TRGOVAČKI STALEŽ DA TRAZI MJENIČNU SUDBENOST ZA OVAJ KRALJEVSKI SLOBODNI GLAVNI GRAD SLAVONIJE.«

1. Kraljevski slobodni grad Osijek leži tako reći u sredini zemlje, gdje su znatnija susjedna trgovačka mjesta kao što su Pečuh, Novi Sad, Zemun, Sombor, zatim susjedna Vojna krajina s Brodom i Gradiškom znatno bliže Osijeku nego li Karlovcu ili Pešti. Stoga bi bilo jako nezgodno, i spojeno s ne malim troškovima, ako bi se u mjeničnim parnicama morali obraćati na tako udaljena sudbena mjesta.

2. Ovaj kraljevski slobodni grad, s dva trgovačka udruženja, jest već sam za sebe podesan da ima u svojoj sredini takvu sudbenost, i to iz slijedećih razloga:

Njegova se, naime, poznato rasprostranjena živahna trgovina proteže duž čitave Ugarske, Sedmogradske, Hrvatske, Bosne i Srbije. Ona je naročito uzdignuta sa svoja godišnje četiri puta održavana vrlo važna sajma, koji su po značenju održali mjesto iza peštanskog i debrecinskog sajma. Na njima se svaki put obavlja osobito velika trgovina s robom dospjelom iz Sedmogradske Erdelja), s »halinom«, maramama, moldonima, gunjevima, lojanim svijećama itd.; kao i proizvodima uvezenim u velikoj količini iz drugih pokrajina sa željeznom i čeličnom robom, medom, voskom, šiškama, pepeljikom, rakijom, svakakvim vrstama krzna i kože, sapuna, slanine, duhana itd, itd, proizvodima većeg broja tuzemnih rafinerija, među kojima je obližnja tvornica šećera iz šećerne repe u Čepinu. Nadalje se obavlja prijevozna i otpremna trgovina s rogom marvom i svinjama iz Bosne i Srbije, zatim s konopljom i krpama. Zamjetna je i trgovina drvetom u svim svojim granama.

3. Konačno, ovo trgovačko mjesto leži na samoj plovnoj Dravi. Ako se ostvari predviđeni kanal koji će povezati Dravu sa Savom, kako se s nekom sigurnošću može nadati, podići će se to više ovdašnja već sama po sebi znatno razvijena prikazana trgovina. Napose jer sva vozila upućena s tovarima iz Dunava i Tise u Savu putem Franjinog prokopa dolaze tada s ovim u vezu. Na taj se način ponovno, i posve jasno, dokazuje najveća prednost. Radi toga uslijedjeli trgovački poslovi, koji se većim dijelom zaključuju mjenicama, čine poželjnim da se ovom glavnom gradu najmilostivije podijeli mjenični sud.

Za Privilegirani rimokatolički trgovački stalež

Osijek, 28. ožujka 1840.

I. J. Medić

Vrhovni nadstojnik (Ober-Vorstheher)

Drugi je prilog bez naslova, također na njemačkom jeziku, a nije potpisan ni datiran. Radi usporedbe i potkrepljenja zahtjeva, sadrži podatke o udaljenostima Osijeka do susjednih mjesta, zatim do Pešte, Zagreba i Temišvara (u miljama). Sadrži i dvije bilješke, a u cijelosti, u prijevodu glasi:

Od Osijeka do Pečuha	10 milja.	Odatle do Pešte	milja	32
" Mohača	8 "	" "	"	29
" Baje	10 "	" "	"	24
" Šikloša	6 "	" "	"	33
" Sombora	9 "	" "	"	28
" Seksarda	15 "	" "	"	22
Od Osijeka do Broda	12 milja.	Odatle do Zagreba	milja	32
" Nove Gradiške	18 "	" "	"	26
" Virovitice	14 "	" "	"	24
" Požege	13 "	" "	"	23
Od Osijeka do Vinkovaca	8 milja.	Odatle do Temišvara		30
" Novog Sada	14 "	" "	"	16
" Petrovaradina	14 "	" "	"	16
" Mitrovice	14 "	" "	"	26
" Vukovara	5 "	" "	"	25
Od Osijeka do Temišvara	36 milja			
" Pešte	37 milja			
" Zagreba	36 milja			

Postoje k tome još i druga važnija trgovačka mjesta kao Ilok, Šid, Palanka, Apatin, Ruma, Valpovo, Našice, Đakovo, Pakrac, Daruvar, Miholjac, Kutjevo, Siget, Odaci, Tovarnik, Dalj, Bataszek, Karlovci, Kula, Darda, Tolna, Bonyhad.

Napose valja ovdje navesti četiri godišnja sajma na kojima se nadmeću trgovci iz udaljenih krajeva i iz inozemstva, Bosne i Srbije, te gdje se zaključuju znatni poslovi u manufakturama kao i u proizvodima, i to na veliko, ponajviše s bečkim i solo mjenicama.

Najvažniji je međutim prilog, na koji ukazujemo na trećem mjestu, godišnji pregled prometa robom na sajmovima. Iako je potpisan od nadstojnika i komesara, posve je nepregledan, stavke su nabacane bez kakvog reda ili sistema. Složili smo ga stoga prema vrijednostima robe, pa bi uz takvu dopunu u prijevodu glasilo:

»PREGLED

onih manufaktura i zemaljskih proizvoda što su u toku jedne godine na četiri godišnja sajma na području ovoga grada dijelom od samih proizvođača, dijelom od spekulanta (agenata, posrednika) i trgovaca otuđeni, odnosno prodani, kao:

1. Turska koža sirova i izrađena, u vrijednosti od forinti	700.000—800.000
2. Kolonijalna i manufakturna roba	400.000—500.000
3. 20000 svinja	280.000—300.000
4. Sedmogradske marame i roba	260.000—300.000
5. 400 centi pijavica	200.000—300.000
6. 200 centi sirove svile	180.000—200.000
7. 40000 vedara šišaka	150.000—200.000
8. Spiško (Zipser) platno	120.000—160.000

9. Pamučna pređa bijela i bojana	100.000—120.000
10. 8000 centi pepeljike (potaše)	70.000— 80.000
11. 800 pari rogate marve	70.000— 80.000
12. Kordovanska koža bojana	70.000— 80.000
13. Krzno i sušena koža (Pelz & Rauchwaaren)	70.000— 80.000
14. 10000 akova rakije i šljivovice	60.000— 70.000
15. Segedinski i ovdašnji sapun	56.000— 60.000
16. 60000 mjerova raznih žitarica	50.000— 60.000
17. 3000 centi repinog i lanenog ulja	36.000— 40.000
18. Svinjska mast i slanina	36.000— 40.000
19. Ovčje kože, sirove i izrađene	36.000— 40.000
20. 8000 centi prnja (Hadern)	30.000— 40.000
21. 16000 mjerova repina i lanenog sjemena	30.000— 36.000
22. Sušene ribe i riblje masti	30.000— 32.000
23. 2000 pari volovskih i kravljih koža	25.000— 30.000
24. 2000 centi meda i voska	20.000— 24.000
25. 100000 mjerova bačvarskog drveta	18.000— 20.000
26. 6000 hvati složenog i gorivog drveta	18.000— 20.000
27. 3000 centi suhих šljiva	12.000— 15.000
28. 200 centi ovčje i janjeće vune	10.000— 12.000
29. Drvo za lađe, mlinove, kuće i mostove	10.000— 12.000
30. 400 centi stolarskog tutkala	8.000— 10.000
31. 300 centi krpa i gube (Holczshwam)	6.000— 8.000

Što čini ukupnu vrijednost od 3969000 forinti konvencionalnog novca kao prosječnog godišnjeg mjesnog prometa.

Od Rimokatoličkog trgovačkog staleža

Osijek, 24. ožujka 1840. (Mjesto pečata) I. J. Medić, vrhovni nadstojnik Vidio Pavao Ježević, senator kao komesar Udruženja rimokatoličkih trgovaca.«

U ono vrijeme nije još bila razvijena statistička služba, niti su izrađivani statistički pregledi. Stoga možemo zahvaliti samo slučaju s osnivanjem mjeničnih sudova, da je Osijek neočekivano dobio tako važan statistički pregled.

Važna je pouzdanost te statistike, budući da su mnoge statistike kasnijeg vremena nestvarne, izmišljene i pristrane, izrađene radi postignuća određene svrhe. Smatramo da je ova statistika do najveće moguće mjere istinita, jer su je sporazumno izdala postojeća oba stručna trgovačka predstavništva, koja su raspolagala znanjem i podacima, a čije je podatke ovjerovio njihov nadležni komesar, gradski senator. Moramo isto tako uvažiti, da je statistika izrađena kao dokazalo u nesmiljenoj konkurentskoj borbi za monopolistički položaj u mjeničnom sudstvu za čitavu Hrvatsku, a sve da se i htjelo, bilo bi opasno služiti se izmišljenim ili sumnjivim brojkama koje bi lako bilo opovrći.

Poučno je usporediti tadašnju primitivnu strukturu naturalnog gospodarstva sa sadašnjom. Zanimljiv je, nadalje, redosljed pojedinih stavaka prometa. Za proučavanje tadašnjih gospodarskih odnosa, trgovine i prometa ima ovdje dragocjene građe. Po nazivima robe ukazuje se ponegdje čak odakle ona dolazi (Turska, Erdelj, Spiš, Segedin), ali ima i takve dobro uhodane domaće robe (pijavice, šiške, pepeljika, lojane svijeće, kordovanska koža, vosak) koje je danas posve nestalo iz prometa ili je ostala bez značenja. Čini nam se go-

tovo nevjerojatnim da je moglo biti u prometu 400 centi pijavica u vrijednosti od 200000 do 300000 forinti, ali i ostali arhivski podaci pokazuju da je to moguće. Zbog neumjerene i premasne prehrane bile su tada pijavice vrlo tražene i neophodne za puštanje krvi, održavanje zdravlja i spašavanje od srčane kapi. Razvio se veliki promet pijavicama, a u njemu su važnu ulogu imali Židovi. Radi kupovanja pijavica tražene su putnice čak za Tursku, Bosnu i Srbiju, a za njihovo prodavanje za Rusiju, Italiju i Francusku, najviše za Pariz.

Nadalje, šiške su tada bile važne za štavljenje kože, dok je pepeljika bila sirovina potrebna za kemijski obrt, navlastito za taljenje stakla. U osječkom Historijskom arhivu postoje i drugi dokumenti slične prirode, tako npr. mostarinska potvrda vukovarskog vlastelinstva iz 18. stoljeća, da su o uskršnom postu uvezena — troja kola barskih kornjača.

Iskazani statistički pregled osječkog prometa ne samo da nije bio pretjeran nego je naprotiv, bio preskroman. Osječki trgovački promet nije, naime, bio uključen jedino u godišnja četiri sajma već, isto tako, u tjedne sajmove koji su u lokalnim razmjerima i za bližu okolinu bili čak i jači. Navedene količine od 20000 svinja i 800 pari rogate marve preniske su, jer su za najjače tržište stoke u Sopronju protjerane kroz Osijek znatno veće količine. Potom, uopće nisu uzeta u obzir brojna stada ovaca u Osijeku i oko njega, a u Osijeku se — nadalje — u golemim količinama prodavalo brašno, vino i pivo. Postojao je veliki broj vozara — kirijaša koji su svojim kolima, sve dok nisu izgrađene željeznice, dovozili i odvozili robu sve do Trsta i Beča. Naposljetku nije uzeto u obzir da za Osijek osim plodnih polja, često poplavljenih, ima posebno značenje Drava, vezana s Dunavom i Tisom. Dravom se odvijao živahan robni promet do Legrada i Varaždina, nastavno Murom sve do Graza, a Dunavom preko Apatina i Novog Sada, uzvodno kao i nizvodno. Svjedoci blagostanja jesu bogati cehovi lađara, ribara i vodeničara.

Značenje Osijeka u prošlosti kao prirodnog prometnog, proizvađačkog i potrošačkog središta slavonsko-baranjskog bazena s njegovim širokim utjecajnim gospodarskim područjem s obje strane Drave, Dunava i Save valjalo bi posebno istražiti.

Primivši izvještaje gradskih senatora, Gradsko poglavarstvo održalo je već 31. ožujka 1840. pod predsjedanjem gradskog suca Schmidta upravnu poglavarstvenu sjednicu posvećenu jedino predmetu dobijanja mjenične sudbenosti. Poglavarstvo donekle je upotpunilo primljene pismene priloge trgovačkih udruženja i istoga dana otprazilo kraću latinsku predstavku virovitičkoj županiji s molbom da je preporuči saborskim zastupnicima. Predstavka caru pisana je na osam stranica, a kako je je već 14. ožujka 1840. uslijedio carev potpis na zakonski članak moli se, da se iz navedenih razloga za kraljevinu Slavoniju osnuje mjenično-trgovački sud u Osijeku.

U poglavarstvenim spisima nije pronađeno nikakvo rješenje na otpisane predstavke, ali je pod brojem Reg. 580 (N° 596—1841) proknjižena kratka obavijest karlovačkog kraljevskog mjeničnog suda br. 9 od 11. veljače 1841. potpisana od Mirka Lentulaja uz supotpis aktuara Aleksandra Šuljoka da je prema Zakonskom članu 15. najnovije saborske Diete organizirani tribunal za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju po završenim funkcijama 8. veljače otvoren, što se ima čast radi ravnanja saopćiti uz želju i očekivanje zajedničke suradnje. Tako je za područje Hrvatske mjenično sudstvo ostalo u Karlovcu.

Osijek time što nije dobio ovaj mjenični sud nije suviše izgubio, jer ga ni Karlovac nije dulje vremena zadržao. Nastupila je burna revolucionarna 1848. godina. Sud nije preživio austrijski carski apsolutizam, a poslije njega nije obnovljen. Za Osijek ostao je ipak mali dobitak u ovoj epizodi traženja sjedišta mjeničnog suda za Slavoniju. Bez borbe za ovaj osječko-slavonski mjenični sud Osijek ne bi došao do popisa podataka o prometu osječkih godišnjih sajмова, jer nitko tada ne bi osjetio potrebu upuštanja u izradu takve statistike, danas zanimljive i povijesno gospodarstveno važne.

BILJEŠKE

- ¹ Hazim Šabanović: Evlija Čelebija, Putopis, odlomci o jugoslavenskim zemljama, II, Sarajevo, 1957, str. 129—130; Ive Mažuran: Turski Osijek (1526—1687), Osječki zbornik, VII, Osijek, 1960, str. 127—129.
- ² Josip Bösendorfer: Pravoslavni elemenat kao sekundarni faktor u oblikovanju građanskog staleža u Osijeku, Osječki zbornik, II i III, Osijek, 1949, str. 88, 92
- ³ Isto, str. 88—94
- ⁴ Mjere su prevedene prema rječnicima i priručnicima. Kako su neke od njih lokalne i nestalne, valja ih sravniti s izvornicima i djelima Zlatka Herkova, Građa za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske I i II, Djela JAZU, knj. 47. i 48, Zagreb, 1956.

DER WARENVERKEHR AUF DEN OSIJEKER JAHRMÄRKTEN IM JAHRE 1840.

Im Jahre 1840 wurde von dem Gemeinsamen Ungarisch-kroatischen Landtage dem Kaiser die Gesetzesvorlage zur Gründung eines neuen Wechselgerichtes zur Sanktion vorgelegt, laut welcher in Ungarn sechs Wechselgerichte und für das autonome Königreich Slawonien ein Wechselgericht mit dem Sitze in Karlovac errichtet werden sollten. In Osijek fasste man die vorgeschlagene Lösung als eine Schmälerung der Staatsrechte des Königreiches Slawonien auf sowie der Stellung der Stadt Osijek als seiner Hauptstadt und wirtschaftlichem Zentrum, das sich schon zur Türkenzeit mit seinem weltbekannten Jahrmarkte rühmte, dem nach der Befreiung der Stadt vier grosse Jahrmarkte würdig nachfolgten.

Der Osijeker Stadtrichter Aloysius Schmidt beordnete deshalb am 5. März 1840. die Stadsenatoren Ježević und Nikolić als Kommissäre der beiden Osijeker Handelsgesellschaften, der Römisch-katholischen und der Nichtunierten, mit ihren Gesellschaften das Gesetzesprojekt eiligst zu besprechen sowie eine Vorstellung über die Gründung eines Wechselgerichtes in Osijek vorzulegen. Der Obervorsteher des Römisch-katholischen Handelsstandes I. F. Medić brachte dann eine Petition unter dem Titel »Gründe welche den Römisch-katholischen Handelsstand veranlassen, um eine Wechselgerichtbarkeit in dieser königlichen freyen Hauptstadt Slawonien anzusuchen« vor. Die angeführten Gründe gipfelten in der Behauptung über die Wichtigkeit »seiner hier alljährig viermal stattfindenden sehr bedeutenden Märkte, welche nach dem Pesther und Debrecziner den Rang behaupten«.

Zur Bekräftigung der angeführten Gründe wurde eine Statistik des Warenverkehrs vom 24. März 1840. beigelegt: »Übersicht jener Manufacturen und Landesprodukte welche im Verlaufe eines Jahres während der 4 Jahrmarkte im Bereiche dieser Stadt... abgesetzt und respektive verkehrt werden«. In dieser Aufstellung werden 31 Artikel im Werte von 3,969.000 C. M. Gulden angeführt. Dem Werte nach stehen an der Spitze:

1. Türkisches Leder roh u. gearbeitet im Werte von		Fl 700.000—800.000
2. Colonial u. Manufactur Waren	" "	Fl 400.000—500.000
3. 20.000 Stück Borstenvieh	" "	Fl 280.000—300.000
4. Siebenbürger Tücher u. Waren	" "	Fl 260.000—300.000
5. 400 Zentner Blutekeln	" "	Fl 200.000—300.000

Einige der angeführten Artikel (z.B. Bluteigel, Knoppeln, Potasche) würden den Ansprüchen und Bedürfnissen unserer Zeit sicher nicht mehr entsprechen. So überrascht uns die Zahl und Menge der Bluteigel, aber wegen zu fetter und übermässiger Nahrung waren damals zwecks Aderlasses die Bluteigel sehr gesucht. Knoppeln brauchte man zur Ledergerberei und Potasche bei der Glasfabrikation.

Die angegebenen Daten erscheinen völlig glaubwürdig. Sie wurden nämlich von der einzigen Fach-Korporation gemeinsam festgesetzt und von ihren Kommissären dienstlich beglaubigt. Unwahrheiten und Übertreibungen hätte man leicht nachweisen können und so war man gezwungen korrekt vorzugehen. Die Konkurrenz in Karlovac hätte immer einen Gegenbeweis erbringen können. Uns erscheinen die angegebenen Daten sogar noch zu bescheiden, da der riesige Warentransport durch Osijek zu Lande und zu Wasser kaum beachtet wurde und die blühenden Zünfte der Müller, Fischer und Schiffer mit ihren Produkten ungenügend berücksichtigt waren und eben so auch die reichen Wochenmärkte überhaupt nicht in Erwägung gezogen wurden.

Diese interessante Statistik verdanken wir ausschliesslich dem Streit um den Sitz des Wechselgerichtes in Osijek. Zu diesem Kampf ist es aber doch zu spät gekommen, da der Kaiser die Gesetzesvorlage inzwischen schon unterzeichnet hatte. Von ihrem Wechselgericht hat aber auch die Stadt Karlovac wenig Nutzen gehabt, da es zum Revolutionsjahr 1848. kam und zum Bachschen Absolutismus, den das Wechselgericht in Karlovac nicht überlebte.